

Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LXIII, кн. 1, 2021 г.
Научна конференция „Ролята на фамилия бизнес за устойчиво развитие“
Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works, vol. LXIII, book 1, 2021
Scientific Conference "The role of family business for sustainable development"

[DOI: 10.22620/sciworks.2021.01.001](https://doi.org/10.22620/sciworks.2021.01.001)

**ОЦЕНКА НА УПРАВЛЕНЧЕСКАТА УСТОЙЧИВОСТ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ
ПРЕДПРИЯТИЯ В БЪЛГАРИЯ
ASSESSMENT OF THE GOVERNANCE SUSTAINABILITY OF AGRICULTURAL
ENTERPRISES IN BULGARIA**

**Ангел Саров
Angel Sarov**

Институт по аграрна икономика
Institute of agricultural economics

angel.sarov@gmail.com

Резюме

Устойчивостта се изследва през различни области – от устойчивото развитие, през устойчив икономически растеж, до устойчиви екосистеми. В тази връзка изследванията относно устойчивостта в селското стопанство винаги са предизвиквали актуалност не само за академичните среди, но и сред практики, политици, консултанти, еколози и др. В научната литература за оценка на устойчивостта са наложени три основни стълба: икономически, социален и екологичен. В настоящата разработка се търси отговор на въпроса: Това ли са основните стълбове за оценка на устойчивостта? И: Може ли да бъде включен още един (управленчески) стълб, който да помогне за тази оценка?

Поставя се задача да се измери и оцени управленческата устойчивост на особено чувствителния сектор на икономиката, какъвто е селското стопанство.

Предлага се система от принципи, критерии и показатели за оценка на управленческата устойчивост на ниво земеделско предприятие. Предложената концепция за оценка може да бъде полезен инструмент за коригиране и подобряване на аграрната политика на национално, регионално и местно ниво, както и нейното изпълнение от органите на държавна администрация

Ключови думи: устойчивост, управленческа устойчивост, селско стопанство.

Abstract

Sustainability is explored in various areas - from sustainable development: through sustainable economic growth, to sustainable ecosystems. In this regard, research on sustainability in agriculture has always been relevant not only for academia but also for practitioners, politicians, consultants, environmentalists, and others. There are three main pillars in the scientific literature for sustainability

assessment: economic, social, and environmental. This paper seeks to answer the question: Are these the main pillars for sustainability assessment? And: Can another (governance) pillar be included to help with this assessment?

The task is to measure and assess the governance sustainability of a particularly sensitive sector of the economy, such as agriculture.

A system of principles, criteria and indicators for assessing governance sustainability at the farm level is proposed. The proposed evaluation concept can be a useful tool for adjusting and improving agricultural policy at national, regional, and local levels, as well as its implementation by public administration bodies

Key words: sustainability, governance sustainability, agriculture.

ВЪВЕДЕНИЕ

Устойчивостта е приоритетна ос на програмите за стратегиите в земеделието на The World Bank, FAO, UNCTAD, UNRISD, European Union и др. Естествено това провокира постоянно разрастваща се литература, нови публикации и научни изследвания за устойчивост на икономиката от различни международни организации, правителства, експерти, учени и други. Вниманието на експертите и изследователите се фокусира върху оценката на наложените вече три стълба на устойчивост: икономически, социален и екологичен. Едновременно с това съществува дефицит на знания и научни изследвания по отношение на управленческия аспект на устойчивостта в земеделието, разбран като governance.

Публикациите свързани с оценката на устойчивостта се увеличиха значително през последните години благодарение и на многобройните форуми за определяне на стандарти на съществуващите инструменти за оценка. Измерването и отчитането на устойчивостта се предлага в разнообразни форми. Всеки предложен инструмент определя обхвата и задачите му по специфичен и уникален начин, идентифицирайки различни варианти, предварителни въпроси, както и различно участие на заинтересованите страни

Въпреки тези инициативи, остава въпросът дали приетата методика за оценка на устойчивостта отговаря адекватно на предизвикателства на новото хилядолетие. Освен това е необходимо да се обърне внимание на загрижеността относно сложността, сравнимостта, последователността, и полезността на текущите показатели за измерване на устойчивостта. Независимо от холистичния характер на направените изследвания до момента за оценка на устойчивостта в земеделието, разработването на т. нар. управленчески стълб е наложителен. В тази връзка Vashev (2018) определя „управленческата устойчивост“ като ефективност на специфичната система на управление в агросистемата (национална, подсектор, екосистема, регион, земеделско предприятие и др.). Управленческата устойчивост е едновременно основна характеристика на системата и стремеж да се постигнат други множество цели на системата и „състоянията“ на икономически, социални и екологична устойчивост. Реалността налага засилване на научните изследвания за отражението на Общата селскостопанска политика (ОСП) върху конкурентоспособността на селскостопанските производители.

Целта на изследването е изясняване теоретико-методическите въпроси, предлагане на подход, апробиране на инструментариум на оценка на управленческата устойчивост на земеделските предприятия в България, след което да се изведат предложения за подобряването на политиките.

В разработката се тества следната научно – изследователска хипотеза:

H: Управленческата устойчивост на земеделските предприятия в България е на задоволително ново, което налага по-тясно взаимодействие с институциите.

Настоящия материал е част и продължение на научен проект „Устойчивост на селското стопанство в България“(2017-2018), ИАИ, ССА, с ръководител проф. д-р Храбрин Башев. Предлага се подход за оценка на устойчивостта в селското стопанство, включвайки управленческия стълб. За отправна точка се вземат правителствените политики, законодателство, демократичността в управлението, хармонизирането и ефекта на ОСП в България. В тази връзка се приема предизвикателството да се узнае до каква степен е удачно да се приложи този нов (governance) стълб за оценка на аграрната устойчивост. Допълнително възниква въпросът: Какво е влиянието на управленческия стълб върху общата устойчивост на земеделските предприятия в страната?

Имайки предвид, че водеща роля за устойчивото управление са лидерите, те трябва да култивират дългосрочен поглед върху публичните политики и едновременно с това да зачитат интересите на бъдещите поколения. Този нов стълб на устойчивост в селското стопанство изследва степенята, до която институционалните правила подобряват способността на публичния сектор да работи, както и степенята, до която стейкхолдърите, са придобили компетентност при участие в процесите на вземане на решения.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Изследването се базира на подход за оценка на устойчивостта (Pinter, L., Hardi, P., Martinuzzi, A., Hall, J., 2012, pp. 20–28; Sala, S., Farioli, F., & Zamagni, A., 2013, pp. 1653-1672; Vachev, 2016, pp. 46), включващ следните йерархически нива: избор на принципи, критерии, показатели и референтни стойности. Принципите са състояния на устойчивост, които трябва да се достигнат. Критериите са логическата връзка на принципите с показателите, показващи някакъв резултат. Показателите са променливи величини и се измерват с някакъв коефициент. Референтните стойности са желаните значения и се определят от експертите. Обикновено ефективността на оценката се поставя под въпрос, тъй като самата ефективност може да се определи въз основа на редица различни теоретични рамки без конкретна гаранция за устойчиви резултати (Bond et al., 2011).

Пионер в научните разработки за оценка на управленческата устойчивост в България се откроява Башев. Авторът включва „Приемлива управленческа ефективност“ и „Достатъчна адаптивност“ като принципи за оценка на управленческата устойчивост Vachev (2016, pp. 42-46). Принципите за устойчивост на управлението са „универсални“ и се отнасят до множеството функции на селското стопанство, „представляващи състоянията на

устойчивост, която трябва да бъде постигната“ (Bachev, 2018). При изследване на устойчивостта като четвърти стълб други автори (Ivanov, et al., 2012, стр. 87) избират институционалния стълб. Те включват показатели като: „индекс на фермерска адаптивност, брой ходения до различни администрации и разстоянието до тях, фрагментация на собственническите дялове във фирмата и уреденост на правата на собственост върху основния капитал и земята“.

Стъпвайки на концепцията за устойчивост и приетите елементи за добро управление (G20/OECD Principles of Corporate Governance OECD Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, September 2015), екип от Института по аграрна икономика – София, ССА (Саров, Иванов, Башев, 2017), разработват система с принципи, критерии, показатели и референтни стойности на ниво стопанство. За оценка на управленческата устойчивост на ниво ферма са избрани пет принципа (добра законодателна уредба; демократичност на управлението; работеща аграрна администрация; работеща пазарна среда и добри частни практики).

В зависимост от юридическия статут, големината, географско разположение, специализация и управление някои от принципите са по-подходящи за оценка на едни или неподходящи за други аграрни предприятия. Принципите за оценка са разработени с разбирането, че земеделските производители приемат изключително чувствително политиките за управление и подкрепа на селскостопанския отрасъл. При определянето на принципите, водещ елемент е, те да са в синхрон с интересите на фермерите и да не са в противоречие с другите заинтересовани страни.

Допълнително към всеки принцип са включени и по четири критерия, които подпомагат дефинирането на избраните принципи. Аргументите за избор на предложените критерии са на база прозрачност на политиките и перманентен мониторинг на изпълнението на ОСП, в т.ч. са включени и следните показатели за оценка:

- Адекватни ли са икономическите стимули по цялата производствена верига в селското стопанство, с особено внимание към институционализма;
- Достъпа до информация;
- Участието на заинтересованите страни в процеса на вземане на решение;
- Поносимостта на регламентирания плащания към държавната администрация;
- Нивото на електронизация;
- Конкурентното разпределение на обществени средства;
- Достъпа до пазари;
- Пазарната конкуренция, както неотложността от нова визия за ОСП 2021+, и др.

За да се определи равнището на управленческата устойчивост са приети следните референтни стойности на индексите за оценка на устойчивостта: Висока: (от 0,81 до 1,0); Добра: (от 0,5 до 0,80); Задоволителна: (от 0,26 до 0,49); Незадоволителна: (от 0,06 до 0,25); Неустойчива: (от 0 до

0,05). Оценката на управленческата устойчивост е на база осреднени индекси на петте принципа и съответно 20 критерии (по 4 за всеки принцип). Предложената методика за оценка на управленческата устойчивост позволява "усъвършенстване". Знае се, че „стъпка по стъпка“ ще се идентифицират слабите ѝ места и на следващ етап биха могли да се предложат още по-завършен вариант на тази концепция в единна теория.

За да се определи равнището на управленческата устойчивост на земеделските предприятия се разработи анкетна карта, в която са включени и 22 въпроса, отнасящи се до управленческия стълб. Анкетно проучване е проведено през 2018 г. с любезната помощ от страна на Националната служба за съвети в земеделието (НССЗ). Анкетирани са мениджъри от 106 земеделски стопанства с различен юридически статут (физическо лице; еднолични стопанства; кооперации; търговски дружества и сдружения) и местоположение, покриващо шестте райони на страната (северозападен; северен-централен; североизточен; югозападен; южен-централен и югоизточен). Анкетата покрива критерии по различна специализация на стопанствата (специализирани в производството на полски култури; зеленчуци, цветя и гъби; трайни насаждения; тревопасни животни; свине, птици и зайци; смесено растениевъдни; смесено животновъдни; смесено растениевъдно-животновъдни; пчелари), както и различен размер на стопанството, съответно различен размер на използваната земеделска земя.

Възниква въпросът за представителността на извадката и дали получената средна на извадката съвпада със средната на генералната съвкупност. В случая са използвани ограничени количества данни, които резонно поставят въпроса дали направените заключения за популацията са релевантни.

За целта с помощта на правилата за вероятност, могат да се направят изводи за цялата съвкупност. Това се постига чрез екстраполация на извадката, към по-общо заключение за цялата популация. При доверителен интервал 95% то съответно средната на извадката попада в диапазона долна и горна граница между 0,371 и 0,391.

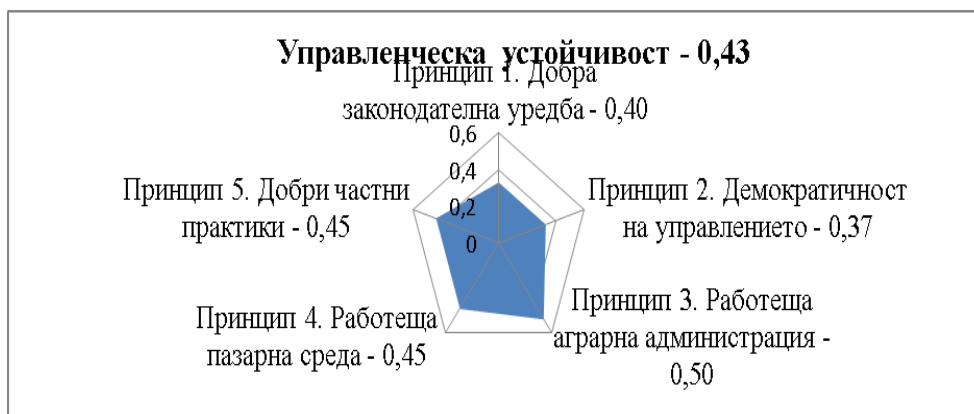
Предложената методика, обхваща в пълен размер поставената задача за представителността на извадката, като възпроизвежда в най-голяма степен достоверността на резултатите при установяване на управленческата устойчивост на земеделските предприятия от генералната съвкупност

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

След обработка на резултатите от анкетните карти, се изчисли, че индексът на управленческата устойчивост на земеделските предприятия е 0,43, което според приложената скала за оценка, има задоволителна устойчивост (фиг. 1).

С най-висок индекс (0,50) е Принцип 3. „Работеща пазарна администрация“, следван от „Работеща пазарна среда“ и „Добри частни практики“, (Принципи 4 и 5), съответно с индекс 0,45. Принцип 1 „Добра законодателна уредба“ е с индекс 0,4, а с най-нисък индекс е Принцип 2 „Демократичност на управлението“ - 0,37. До голяма степен индекса на

Принцип 1. Добра законодателна уредба“ се дължи на критичната стойност на критерия „Ефекти от политиките“ – 0,26. Според критерия за оценка той има задоволителна устойчивост. Причините на тази оценка се дължат на несъответствието между заложените цели по ОСП и действителния ефект от прилагането на политиките върху земеделските предприятия. Останалите критерии „Хармонизиране на политиката на ЕС“ – 0,42; „Прилагане на политиките на ЕС“ – 0,41; „Удовлетвореност от политиките на ЕС от бенефициентите“ – 0,48, приемат индекси в границите 0,41-0,48, са задоволителни, но с възходящ тренд, доближаващ се до добър (0,5-0,8) според скалата за оценка. Резултатите показват, че има още какво да се желае по отношение на прилагането на политиките по ОСП, в т. ч. размерът на субсидиите. Според отговорилите в анкетата те се запазват, но не се отчета посъпването на входящите ресурси и суровини, което на практика намалява ефекта им за подпомагане на доходите в земеделието.

Фиг. 1. Индекс на управленческа устойчивост

Fig. 1. Index of governance sustainability

Източник: Собствени изчисления на база анкетно проучване, 2018

Source: Own calculations based on a survey, 2018

С най-нисък индекс (0,37) е Принцип 2. „Демократичност на управлението“, който е със задоволителна степен на устойчивост. В този случай, с най-ниски оценки са критериите, съответно „Въздействие“ (дял на общото подпомагане към БДС в земеделието - 0,27 и „Участие на заинтересованите страни в процеса на вземане на решения“ - 0,29. Незадоволителните резултати са показател за сериозен дисбаланс в представителността на заинтересованите страни на само в процеса на адаптивността на аграрната политика спрямо тази на ЕС, но и в изпълнението. С най-висока оценка (0,52) е прозрачността в управлението, изпреварваща представителността на фермерите в избора на аграрна политика от държавната администрация, вземаща решения - индекс 0,41.

С най-висок индекс е Принципа „Работеща аграрна администрация“ (0,51), което му отрежда степен на устойчивост – добра (от 0,5 до 0,80). Показателят „Информационна безопасност“ е с висока оценка - 0,65,

„Минимални разходи за ползване“ - 0,53, „Качество на услугите“ - 0,46. Много ниска оценка анкетираните са дали на критерия „Достъп до услуги“ - 0,38. С препратка към Принцип 2 „Демократичност на управлението“. Ограничаването на достъпа до услуги и прозрачността на политиките е онзи критичен момент в устойчивостта, на който е нужно да се обърне съответното внимание. Естествено, под влияние на турбулентните пазари и тласъкът на глобализацията, навлизането на информационните технологии са мощен инструмент за увеличаване на конкурентоспособността на фермерите и тяхната устойчивост. В тази връзка сякаш неотложен стои въпросът за изграждане на центрове за предоставяне на услуги на земеделските производители. Вниманието тук е насочено основно към създаване на бизнес инкубатори, осъществяващи съвкупно богат набор от услуги в земеделието – не само информационни, но и правни, счетоводни, „мрежови“ и т.н. Според отговорилите в анкетата разходите за административни услуги са приемливи, което означава, че те нямат затруднения за ползването им.

Принципът „Работеща пазарна среда“ е с индекс - 0,45, отреждащ задоволителна оценка, според скалата за управленческата устойчивост. Въпреки че „Достъп до пазари“: и „Концентрация на ресурси“ (0,54) са с „добра“ устойчивост, то ниските нива на индекс „Конкурентно разпределение на обществени средства“ - 0,26 са критични за този принцип. „Свободна конкуренция за стоки и услуги“ е с индекс - 0,44. Резултатите отчитат, че съществува напрежение в предоставянето на равни възможности за разпределение на обществени средства. Това е част от причината и за ниския индекс на „Ефекти от политиките“ по Принцип 1. Явно, процедурите за разпределение на обществени поръчки изпитват затруднения с прозрачността и не създават конкурентна среда за изпълнение. Тези недобри практики могат да се разглеждат като влошаване на доброто управление, тъй като не съответстват на принципа за справедливо разпределение на обществени средства. По всичко личи, че една част от предвидените средства за субсидиране на земеделския отрасъл не се акумулират по предназначение, а влизат в алтернативни дейности, не пряко свързани с основната дейност. „Концентрация на ресурси“ е с добър индекс на устойчивост. Според отговорилите обработваема земя на производствена единица е в порядъка на 400-600 ха, но са редки случаите за реална възможност от увеличаване на земеделската земя. Реалното договаряне на цените на пазарен принцип по-скоро липсва, имайки предвид, че преобладаващите отговори се обединяват около тезата, че договарянето на цените е по-скоро монополно. Принципът „Добри частни практики“ приема задоволителна оценка – 0,45. И четирите критерии имат близки индекси, вариращи в границите от 0,38 до 0,49 „Прилагане на нормативната уредба“ - 0,44; „Наличие на външен контрол“ - 0,38; „Коректност във взаимоотношенията“ - 0,49; „Ефективна неформална система“ - 0,47. Прилагането на нормативната уредба в страната е на задоволително ниво, т.е. има още какво да се желае за нейното подобряване. Доста изненадващ е отговорът на въпроса за наличие на външен контрол, при който отговорилите се обединяват около тезата, че не могат да преценят дали той съществува. По-малко от 5% обаче заявяват, че външен контрол е

наличен. Най-висок индекс приема „Коректността във взаимоотношенията“, което е добър показател за наличие на добра неформална среда и взаимоотношения.

Анализът подкрепя верифицирането на поставената хипотеза: „Управленческата устойчивост на земеделските предприятия в България е на задоволително ново, което налага по-тясно взаимодействие с институциите“.

ИЗВОДИ

В резултат на анализа могат да се направят следните изводи:

Земеделските предприятия в България имат задоволителна управленческа устойчивост. Резултатите от анкетата показват „несъответствие“ между удовлетвореност на политиките от една страна и „ефектите от изпълнението на политиките“ от друга. Констатира се паритет в рамките на 0,2 разлика между двата показателя. Въпреки, че анкетираниите дават по-висока оценка на удовлетвореността от политиката на ОСП, то ефекта не е според очакванията им. Оценката на ефекта от изпълнението на политиката е ниските нива на задоволителната устойчивост, а при някои ферми и дори приема незадоволителен индекс. Най-силно тази тенденция се очертава при ферми на физическите лица; фермите специализирани в отглеждане на трайни насаждения, на тревопасни животни, със смесено растениевъдно-животновъдна специализация; работещи в предимно равнинни райони, в предимно планински райони и стопанствата попадащи в планински райони с природни ограничения; стопанства, управлявани от жени; младите фермери до 40 г. и на възраст от 41 до 55 години. С изключително ниски оценки и много близки до незадоволителна управленческа устойчивост е показателят „Участие на заинтересованите страни в процеса на вземане на решения“ отново при физическите лица; стопанствата, специализирани в отглеждане на трайни насаждения, на тревопасни животни; разположени в предимно равнинни райони, в равнинно-планински райони и предимно планински райони; ферми със жени-мениджъри, млади фермери до 40 години, и управители на възраст от 41 до 55 години. Същата тенденция се идентифицира и при „Въздействие“, където анкетираниите са поставили твърде ниски оценки, а дори и при някои предприятия незадоволителни - това са предприятия на физическите лица, специализирани в отглеждане на тревопасни животни; със смесено растениевъдно-животновъдна специализация; опериращи в предимно планински райони и/или планински р-н с природни ограничения; отново при жени управители и млади фермери до 40 години. Констатира се твърде нисък дял на общото подпомагане към БДС в земеделието.

Всички анкетирани земеделски предприятия са поставили висока оценка на информационната обезпеченост, което според приетата скала за оценка е с добра управленческа устойчивост. В същото време с добри показатели за управленческа устойчивост според „Прозрачността в управлението“ са физическите лица, специализирани в отглеждането на трайни насаждения, тревопасни животни, или със смесено растениевъдно-животновъдна специализация; разположени в равнинно-планински райони или

планински райони с природни ограничения; без значение мъже или жени мениджъри, но изключително млади фермери до 40 години.

Предприятията на физическите лица, отглеждащи тревопасни животни или със смесено растениевъдно-животновъдна специализация; в предимно равнинен, предимно планински и планински райони с природни ограничения; едновременно мъже и жени; на възраст от от 41 до 55 години са доволни от регламентираните цени и съответно разходите за ползване на услуги от аграрната администрация. Задоволство от качеството на услугите, предоставяни от администрацията са посочили по-скоро ферми с мъже собственици, специализирани в отглеждане на тревопасни животни, работещи предимно в планински или планински райони с природни ограничения.

Разработеният подход за оценка на управленческата устойчивост доказва своята приложимост. Той може да е подходящ инструмент за полисимейкърите при анализ на равнището на управленческата устойчивост в земеделските стопанства.

На тази база може да се разшири оценката на управленческата устойчивост според различни групировки в зависимост от юридически статут, пол, специализация, географско разположение, специализация, възрастова група.

Анкетата дава възможност да се правят и други типове оценки на управленческата устойчивост на земеделските предприятия според различни критерии. Имайки предвид полезността на подобни изследвания за практиката, те би трябвало да заемат по-широко място в аграрната наука в бъдеще. Едновременно с това освен пряко ангажираните в земеделското управление на ферми, в анкетите и дискусиите може да се включат органите на аграрната администрация, експерти в министерства, преподаватели в университети, специалисти и научни работници от съответната област.

Всичко това дава основание да се отправят следните предложения към полисимейкърите и стейкхолдърите:

- Усъвършенстване и адаптиране на политиката по ОСП спрямо тази на ЕС според спецификата и нуждите на земеделските производители за устойчиво развитие в различните сектори, райони, екосистеми и типове ферми;
- Политиката на ЕС 2021+ трябва да бъде по-умна, по-опростена, по-справедлива и по-устойчива. Да има добра финансова политика, която да гарантира стабилност в сектора и селските райони;
- Хармонизирането на аграрната политика с цел засилване на желаните ефекти в селското стопанство и удовлетвореност на бенефициентите;
- Засилване на демократичността в управлението, с акцент не само в представителността, но и в активното участие на заинтересованите страни в процеса на вземане на решения;
- Фокус върху подобряването на прозрачността в управлението;
- Предоставяне на повече възможности за достъп до информация и подобряване качеството на информационните услуги;
- Повече свободна конкуренция на стоки и услуги, достъп до пазари, конкурентното разпределение на обществени средства;

REFERENCES

- Bashev, H. (2016). *Ustoychivost na zemedelskite stopanstva v Balgariya*, Izd. Avangard Prima, Sofiya. (BG).
- Bachev H. (2018): *The Sustainability of Farming Enterprises in Bulgaria*, Cambridge Scholars Publishing.
- Bond, A., Dockerty, A. Lovett, A.B. Riche, A.J. Haughton, D.A.Bohan, R.B. Sage, I.F. Shield, J.W. Finch, M.M. Turner, A. Karp (2011). *Learning how to deal with values, frames and governance in sustainability appraisal*, *Regional Studies*, 45 (8), (2011), pp. 1157-1170.
- G20/OECD Principles of Corporate Governance OECD Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, September 2015.
- Ivanov, B., Radev, T., Borisov, P., Dimitrova, D., Kirovski, P. (2012). *Razvitie i otsenka na ustoychivostta v lozaro-vinarskiya sektor*. Sofiya, izd. „Avangard Prima“. (BG).
- Nauchen projekt "Ustoychivost na selskoto stopanstvo v Balgariya"(2017-2018), IAI, SSA, s rakovoditel prof. d-r Hrabrin Bashev. (BG).
- Pinter, L., Hardi, P., Martinuzzi, A., Hall, J., (2012). *Bellagio STAMP: principles for sustainability assessment and measurement*. *Ecol. Indic.* 17, 20–28.Sala, S., Farioli, F., & Zamagni, A. (2013). *Progress in sustainability science: lessons learned from current methodologies for sustainability assessment: Part 1. The international journal of life Cycle Assessment*, 18(9), 1653-1672.